

DOI: 10.51728/ZRIPF202501004T

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Primljeno 11.05.2025.

**Dr. Marija Tomić**

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci  
marija.tomic93@hotmail.com

**Prof. dr Brane Mikanović**

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci  
brane.mikanovic@ff.unibl.org

## **SAMOPROCJENA NIVOA MORALNOG RAZVOJA UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE U ODNOSU NA NJIHOV MATERIJALNI STATUS I LOKACIJU ŠKOLE**

### ***Sažetak***

*Cilj ovog istraživanja je bio utvrditi da li se samoprocjene nivoa moralnog razvoja učenika osnovne škole razlikuju u zavisnosti od njihovog materijalnog statusa i lokacije škole koju pohađaju. Istraživanje je obuhvatilo uzorak od 1203 učenika na teritoriji grada Banjaluka. Rezultati su pokazali da nije bilo značajnih razlika u samoprocjeni nivoa moralnog razvoja u odnosu na materijalni status učenika. Bez obzira na to da li su učenici dolazili iz porodica s višim ili nižim materijalnim standardima, nije bilo većih varijacija u njihovoj procjeni moralnih znanja, uvjerenja i ponašanja. Kada je riječ o lokaciji škole, istraživanje je pokazalo da učenici iz gradskih škola postižu viši nivo moralnog razvoja u odnosu na učenike iz prigradskih škola. Ovaj rezultat može ukazivati na različite socijalne i obrazovne uslove koji mogu uticati na razvijanje moralnih vrijednosti i sposobnosti moralne procjene kod učenika.*

**Ključne riječi:** moralni razvoj, materijalni status učenika, lokacija škole

## Uvod

Moralni razvoj učenika predstavlja ključnu dimenziju njihove socijalne i emocionalne izgradnje, koja oblikuje njihove vrijednosti, stavove i ponašanja prema sebi, drugim ljudima i društvu u cjelini. U kontekstu osnovnoškolskog obrazovanja, razvijanje moralnih vještina igra temeljnu ulogu u oblikovanju ličnosti mladih ljudi i njihove sposobnosti da donose ispravne odluke, razvijaju empatiju i razumijevanje društvenih normi. Iako je moralni razvoj široko proučavan, istraživanja su pokazala da na ovaj proces mogu uticati različiti faktori, uključujući socijalnu, ekonomsku i kulturnu sredinu u kojoj dijete odrasta. Među tim faktorima, materijalni status porodice i lokacija škole izdvajaju se kao dva aspekta koja bi mogla da imaju uticaj na oblikovanje moralnih stavova i ponašanja učenika. Materijalni status porodice može uticati na pristup obrazovanju, socijalnoj podršci, pa čak i moralnim vrijednostima koje se prenose u porodičnom okruženju. S druge strane, lokacija škole – bilo da se radi o urbanom ili ruralnom području – može donijeti različite obrazovne, kulturne i društvene uslove koji oblikuju način na koji učenici razvijaju svoje moralne sposobnosti. Iako su brojne studije posvećene moralnom razvoju, istraživanje uticaja materijalnog statusa i lokacije škole na ovaj proces još uvek nije dovoljno istraženo. Postavlja se pitanje u kojoj mjeri ekonomski uslovi porodice i okruženje u kojem škola djeluje, mogu imati dugoročni uticaj na razvoj moralnih sposobnosti učenika, što je i osnovna svrha ovog istraživanja. U ovom radu biće analizirani različiti aspekti moralnog razvoja učenika osnovnih škola, sa posebnim naglaskom na ulogu materijalnog statusa i lokacije škole kao potencijalnih faktora koji oblikuju moralnu percepciju i ponašanje učenika. Cilj je pružiti uvid u povezanost između tih faktora i samoprocjene moralnog razvoja učenika, kako bi se stekao bolji uvid u socio-kulturne uslove koji utiču na ovaj proces.

## Shvatanje morala kod djece

Razvijanje morala kod djece ključan je dio njihovog vaspitanja, jer im pomaže da prepoznaju razliku između dobrog i lošeg te da djeluju u skladu sa društvenim normama. Kroz svakodnevne situacije i konkretne primjere, djeca uče kako njihovi

postupci utiču na druge i kako odgovorno donose odluke. Važno je da djeca ne samo usvoje pravila, već da nauče i obrazložiti ih, razvijajući sposobnost kritičkog razmišljanja i razumijevanja moralnih dilema. Roditelji, vaspitači i učitelji imaju ključnu ulogu u ovom procesu, pružajući djeci pravi primjer i jasna objašnjenja o tome kako postupati u skladu s moralnim vrijednostima.

Usvajanje moralnih principa bez njihove praktične primjene gubi svoju vrijednost, jer mnoga pravila nisu statična i podložna su promjenama. Etičke diskusije često se temelje na situacijama u kojima su određeni postupci, iako obično zabranjeni, opravdani u specifičnim okolnostima. Dobar primjer za ovo su tzv. „bijele laži“, koje se koriste kako bi se zaštitila druga osoba, izbjegavajući istinu. Wringer (2006) svoju teoriju temelji se na Kolbergovim principima moralnog razvoja, koji naglašavaju značaj kognitivne stimulacije i svijesti o vlastitim odlukama kod djeteta. Moralni razvoj, prema tome, u velikoj mjeri zavisi od sposobnosti kritičkog razmišljanja. Iz toga proizlazi pitanje: Da li djeca s nižim kognitivnim sposobnostima manje razvijaju moralne vrijednosti? Ako dijete ne razumije osnovne moralne principe, neće ih moći dosljedno primjenjivati. Ova teorija se često potvrđuje u slučaju socijalno devijantnih pojedinaca koji amoralno ponašanje opravdavaju smanjenom sposobnošću rasuđivanja i niskim kvocijentom inteligencije. Kolbergova teorija postavlja racionalizaciju moralnih principa kao ključnu tačku moralnog osposobljavanja. Kritičko razmatranje pravila omogućava djeci da shvate da se neka pravila mogu prilagoditi specifičnim situacijama. Tradicionalno vaspitanje često podrazumijeva usvajanje pravila koja djeca ne razumiju, zbog čega njihova primjena u stvarnim životnim okolnostima nije uvijek adekvatna. Da bi djeca znala kada i kako da reaguju, neophodno je da razumiju fleksibilnost tih pravila u različitim okolnostima.

Jedan od važnijih aspekata moralnog vaspitanja nije samo usvajanje ponašanja, već i sposobnost da se obrazloži vlastita odluka. Tek kada dijete nauči da objasni razloge za svoje ponašanje, može se reći da je postiglo viši nivo moralnog razvoja. Stoga moralno vaspitanje ne bi trebalo biti samo set pravila, već proces aktivnog razvoja. Ako se djeci jednostavno predoče pravila bez objašnjenja, teško će biti u mogućnosti da racionalno rešavaju moralne dileme. Hipotetičke situacije, u kojima dijete treba da donese odluku zasnovanu na pravilima koja je naučilo, pružaju

odličnu priliku za razmišljanje i diskusiju o naučenim vrijednostima. Za izgradnju moralnih stavova veoma je korisno analizirati likove iz književnosti, jer to podstiče kognitivne sposobnosti i omogućava djeci da razvijaju svoje moralne stavove. Takođe, za moralni razvoj neophodno je da dijete stekne osnovno razumijevanje dobra i zla, kao i društvenih normi (Čudina-Obradović i Težak, 2005). Ovaj početni korak je ključan jer moralno ponašanje ne može da se razvije bez razumijevanja osnovnih pravila. Osim toga, djeca moraju imati adekvatne uzore iz okruženja, jer posmatranje neusklađenih ponašanja stvara nesklad u njihovoj moralnoj svijesti. Roditelji su odgovorni za pružanje ispravnih modela i pomoć u razumijevanju i vrednovanju različitih društvenih normi (Zubak, 2017). U ovoj fazi važno je razvijati kod djece svijest o moralnim vrijednostima analizom konkretnih situacija. Na primjer, ako dijete učini nešto što nije u skladu sa moralnim normama, roditelj ili vaspitač treba da mu ukaže na grešku. U situaciji kada jedno dijete udari drugo, zadatak odrasle osobe je da pomogne djetetu da prepozna negativne posljedice svog ponašanja kroz empatiju. Sokrat je smatrao da je znanje osnov moralnog ponašanja, jer samo oni koji nisu dovoljno informisani mogu djelovati nemoralno (Golubović, 2010). Zbog toga je važno da se na vrijeme interveniše i pomogne djetetu da razjasni neprihvatljivo ponašanje, u skladu sa njegovim uzrastom.

Za postizanje moralnog ponašanja ključno je razvijanje samokontrole, jer djeca moraju naučiti da odaberu ispravno i u situacijama kada je loše ponašanje primamljivije. Roditelji i učitelji treba da podstiču ovu samokontrolu kroz svakodnevne situacije, jasno objašnjavajući djetetu zašto je određeno ponašanje neprihvatljivo. Kroz ovaj proces, djeca će postepeno razvijati sposobnost da prepoznaju greške i osjećaju odgovornost za svoje postupke (Čudina-Obradović i Težak, 2005). Na taj način će steći temelje za moralno ponašanje koje je neophodno za njihovo funkcionisanje kao odgovorni članovi društva.

### **Kolbergova teorija moralnog razvoja**

Lawrence Kohlberg jedan je od najuticajnijih teoretičara u oblasti moralnog razvoja, a njegova teorija smatra se jednim od najpreciznije sistematizovanih modela koji objašnjavaju proces

sazrijevanja moralne svijesti kod djece. U središtu njegove koncepcije nalazi se ideja da moralni razvoj prolazi kroz jasno definisane faze koje zavise od stepena kognitivne zrelosti pojedinca. Prema Kolbergu, moralno sazrijevanje nije urođena osobina, već rezultat progresivnog intelektualnog razvoja i iskustva, pri čemu dijete prelazi iz jednostavnog poimanja pravila i autoriteta ka složenijem razumevanju univerzalnih moralnih principa.

Međutim, iako je njegova teorija obuhvatna i logički strukturisana, ona je istovremeno izazvala brojne kritike, kako sa teorijskog, tako i sa metodološkog stanovišta. Jedan od osnovnih principa Kolbergove teorije je koncept moralnih dilema koje dijete rješava u interakciji s drugima, naročito odraslima, kroz dijalog, argumentaciju i diskusiju. Kroz te misaone konflikte dijete dolazi u kontakt s alternativnim načinima razmišljanja, što podstiče prelazak na viši nivo moralnog rezonovanja (Kolberg, 1968). Ovakav pristup jasno pokazuje koliko je Kohlberg moralno sazrijevanje povezao sa kognitivnim sposobnostima – bez intelektualnog napretka, smatrao je, nema ni istinskog moralnog napretka. Ova pozicija nalazi sličnosti i s antičkom filozofijom, posebno s Aristotelovim shvatanjem. Aristotel je tvrdio da djeca, zbog svojih kognitivnih ograničenja, nisu u stanju da donose moralne prosudbe na osnovu racionalne analize, već da moralno ponašanje treba da uče kroz praksu. On je uveo pojam habituacije – metode stalnog ponavljanja dobrih i pravednih radnji, kako bi se kroz naviku izgradile moralne vrline. Ovaj model, iako utemeljen na pozitivnoj namjeri, ne oslanja se na djetetovu autonomnu sposobnost rasuđivanja, već na mehaničko usvajanje ponašanja putem spoljne kontrole i imitacije (Kolberg, 2001). Takav pristup podstiče poslušnost, ali ne i kritičko mišljenje, pa se s pravom postavlja pitanje: može li se moralnost razvijati samo kroz spoljne instrukcije, ili je za to neophodno unutrašnje razumijevanje, empatija i emocionalna angažovanost? Upravo na tom mjestu javlja se snažna kritika Kolbergove teorije, koja se uglavnom tiče njegove isključive orijentacije na kognitivni razvoj. Naime, iako su njegova istraživanja bila temeljita, savremeni autori ukazuju na značaj emocionalne zrelosti koja je, prema njima, podjednako važna za moralno ponašanje. Kristjansson (2002) ističe da djeca još u ranom uzrastu, čak i prije razvoja apstraktnog mišljenja, pokazuju

sposobnost za saosjećanje, razlikovanje moralnih i konvencionalnih pravila, te empatijsko razumijevanje drugih. Time se ukazuje da moralnost ne proizlazi isključivo iz intelektualne zrelosti, već da emocionalne sposobnosti poput empatije igraju ključnu ulogu.

Empatija, kao emocionalna, ali i kognitivna sposobnost, predstavlja osnov za razumijevanje tuđih osjećanja, kao i za odgovarajuće reagovanje na njih. Fabian (2008) definiše empatiju kao sposobnost ne samo da se emocionalno povežemo s drugom osobom, već i da na osnovu te povezanosti postupamo moralno. Da bi se ta sposobnost razvila, dijete mora izaći iz faze egocentrizma i naučiti da situacije ne posmatra isključivo iz vlastite perspektive. Taj prelazak zahtijeva i emocionalnu i kognitivnu zrelost, što potvrđuje mišljenje da se empatija ne može svesti samo na osjećanje, već podrazumijeva i misaone procese.

Kao što ističe Wispé (1986), empatija je povezana s takozvanim socijalno - kognitivnim kompetencijama – sposobnostima koje omogućavaju pojedincu da percipira unutrašnje stanje druge osobe, da razumije kontekst njenog ponašanja i da na osnovu toga donese moralne odluke. Drugim riječima, empatija je most između onoga što osjećamo i onoga što razumijemo – i upravo kroz tu povezanost razvija se istinska moralna osjetljivost. Zato je važno da se razvoj empatije ne prepušta slučaju, već da se sistematski podstiče kroz obrazovni i porodični kontekst. Kako navodi Hoffman (2000), čak i novorođenčad mogu pokazivati primitivne oblike empatije, poput reagovanja na bol i uznemirenost majke. Ove rane forme emocionalne reakcije pokazuju da su ljudi biološki predisponirani da prepoznaju i dijele emocije, ali da je za njihov puni razvoj potrebno emocionalno bogato i podržavajuće okruženje. Dijete koje raste u porodici u kojoj se njeguje ljubav, sigurnost i emocionalna povezanost, ima veće šanse da razvije moralno zrelo ponašanje.

Kako ističe Stipić (2021), pitanje vrijednosnog obrazovanja izaziva različita mišljenja u teoriji vaspitanja: da li moralne vrijednosti treba direktno podučavati ili ih nenametljivo integrisati kroz svakodnevni vaspitni proces? U svakom slučaju, razvoj moralnosti ne može se odvojiti od sposobnosti da se stvari i situacije emocionalno dožive. Prema Mađareviću (2016), percepcija sama po sebi nije dovoljna – ona ostaje na nivou puke informacije ako ne postoji emocionalna obrada sadržaja. Značenje

moralne situacije postaje jasno tek kada je pojedinac u stanju da je osjetiti i doživi.

Sve ove činjenice ukazuju da Kolbergova teorija, iako izuzetno važna, ostavlja nedovoljno prostora za emocionalni aspekt ličnosti. Njegovo insistiranje na kognitivnom razvoju zanemaruje činjenicu da mnoga djeca još u ranim godinama, i bez razvijenog logičkog mišljenja, mogu moralno da djeluju upravo zahvaljujući empatiji. Mađarević (2016) naglašava da moralne poruke koje dijete prima kroz emocionalno iskustvo često imaju dublji efekat od racionalnog obrazlaganja. Dijete možda neće uvijek razumjeti zašto je neko ponašanje pogrešno, ali može osjećati da ono nije u redu – i upravo tu počinje razvoj moralnog osjećaja.

Kritike na račun Kolbergove teorije upućuju i na njegov istraživački uzorak, koji je bio ograničen samo na dječake uzrasta od 10 do 16 godina. Prema Stipiću (2021), Kolbergove moralne dileme, kao što je čuvena Heinzova dilema, bile su previše apstraktne i neprilagođene uzrastu ispitanika, čime se dodatno dovodi u pitanje univerzalnost njegovih zaključaka.

Dalja osporavanja dolazila su i iz pravca socijalne psihologije. Emler, Renwick i Malone (1983) tvrdili su da je politička ideologija jači prediktor moralnog rezonovanja od kognitivne zrelosti. Najglasnija kritičarka Kolberga bila je Carol Gilligan (1977), koja je ukazivala da se njegova teorija temelji na muškom modelu moralnog razvoja, ignorišući žensku perspektivu i stvarne socijalne okolnosti. Ipak, uprkos svim ovim kritikama, Kolbergova teorija ostaje jedan od najvažnijih temelja savremene moralne psihologije. Njegov doprinos je neizbrisiv jer je otvorio prostor za brojne dalje rasprave, istraživanja i reinterpretacije odnosa između moralnosti, kognicije i emocija.

## **Metod**

Ovo istraživanje je zamišljeno kao empirijsko i neeksperimentalno, i sprovedeno je uz korišćenje odgovarajućih metoda, tehnika i instrumenata. U okviru istraživanja primijenjene su tri osnovne metode: teorijska analiza i sinteza, deskriptivna (survey) metoda i komparativna metoda. Teorijska analiza i sinteza poslužile su za postavljanje čvrstih teorijskih osnova i sagledavanje postojećih pedagoških saznanja o moralnosti. Ova metoda

omogućava dublje razumijevanje istraživačkog problema kroz analizu dostupne i tematski relevantne literature. Takođe, biće korišćena za generalizaciju nalaza i izvođenje zaključaka.

Deskriptivna metoda, s posebnim osvrtom na anketni (survey) pristup, koristi se kako bi se prikupili podaci o moralnim stavovima i ponašanjima učenika. Ova metoda omogućava uvid u različite aspekte moralnosti kroz odgovore učesnika.

U završnoj fazi, nakon analize prikupljenih podataka, koristiće se komparativna metoda kako bi se uporedili rezultati ovog istraživanja sa prethodnim sličnim studijama. Pritom se neće analizirati samo krajnji ishodi, već i način na koji je samo istraživanje sprovedeno. Budući da su ranija istraživanja rađena u različitim okolnostima, a ovo donosi određene inovacije, komparativna analiza igra ključnu ulogu u procjeni doprinosa studije.

Etički aspekti ovog istraživanja, koje je uključivalo učenike osnovne škole, podrazumijevali su poštovanje osnovnih principa zaštite djece u istraživačkom procesu. Sprovedeno u najboljem interesu učenika, s ciljem da se bolje razumije razvoj moralnih vrijednosti i doprinese unapređenju obrazovne prakse. Učenici su učestvovali dobrovoljno, uz prethodno pribavljenu saglasnost roditelja i zaštitu njihove privatnosti. Podaci su obrađeni anonimno, a sadržaj istraživanja je bio primjeren uzrastu. Takođe, istraživanje ima društvenu svrhu, jer promoviše jednakost i omogućava donošenje obrazovnih odluka koje mogu poboljšati uslove za moralni razvoj sve djece, bez obzira na njihov socijalni ili geografski kontekst.

Od istraživačkih tehnika, primijenjena je tehnika skaliranja kojom će se ispitivati stavovi ispitanika. U ovom slučaju, fokus je na samoprocjeni moralnog razvoja. Učesnici će odgovarati na niz tvrdnji izražavajući nivo slaganja na petostepenoj skali. Za potrebe istraživanja koristiće se posebno dizajnirana *Skala za utvrđivanje nivoa moralnog razvoja učenika* (SNMRU).

### ***Skala nivoa moralnog razvoja učenika– SNMRU***

Skala Likertovog tipa konstruisana je namjenski za potrebe istraživanja i sastoji se od 60 tvrdnji raspoređenih u tri subskale. Prvih 20 tvrdnji se odnosi na moralna znanja, zatim drugih 20 na

moralna uvjerenja, i posljednja subskala, odnosno posljednjih 20 tvrdnji, na moralno ponašanje i djelovanje. Ovim instrumentom bi trebalo da se utvrdi na kom nivou moralnog razvoja se nalaze učenici. Instrument je anonimno primjenjen, zbog prikupljanja što iskrenijih odgovora, te sumiranja zaključaka koji bi imali upotrebnu vrijednost u budućoj praksi. Instrument je validiran kroz više faza. Sadržajna validnost osigurana je na osnovu teorijskih polazišta iz oblasti moralnog razvoja i uz konsultacije sa stručnjacima iz oblasti psihologije i pedagogije, koji su pregledali tvrdnje kako bi se potvrdila njihova relevantnost i usklađenost sa ciljevima istraživanja. Konstrukciona validnost ispitana je analizom faktorske strukture skale, kojom su potvrđene tri jasno definisane dimenzije moralnog razvoja, što dodatno potvrđuje teorijski okvir instrumenta. Skala je pokazala visoku pouzdanost – što dokazuje relijabilnosti  $\alpha = 0,92$ , dok su vrijednosti za pojedinačne subskale zadovoljavajuće: moralna znanja  $\alpha = 0,83$ , moralna uvjerenja  $\alpha = 0,78$ , i moralno ponašanje  $\alpha = 0,87$ .

### Struktura uzorka

Iako je zamišljeno da se materijalan status učenika kategorizuje u grupe ispodprosječan, prosječan i iznadprosječan, zbog malog broja učenika prve grupe kreirane su samo dvije kategorije. U tabeli 1. prikaz strukture uzorka.

*Tabela 1. Struktura uzorka u odnosu na materijalni status učenika*

| <b>Materijalni status</b> | <b>Broj<br/>učenika</b> | <b>Procenat</b> |
|---------------------------|-------------------------|-----------------|
| Prosječan                 | 1024                    | 85,10           |
| Iznadprosječan            | 179                     | 14,90           |
| <b>Ukupno</b>             | <b>1203</b>             | <b>100,00</b>   |

## Rezultati istraživanja

### *Nivo moralnog razvoja učenika u odnosu na materijalni status*

Materijalni status kao socio-pedagoško obilježje podrazumijevalo je kategorije ispodprosječno, prosječno i iznadprosječno ali s obzirom da grupe nisu ujednačene i da je mali broj ispodprosječnih formirane su kategorije prosječan i iznadprosječan. Iako u rezultatima naših istraživanja postoji indikacija da učenici iznadprosječnog materijalnog statusa teže višem moralnom razvoju, pomenuta razlika nije statistički značajna.

*Tabela 2. Samoprocjene nivoa moralnog razvoja u odnosu na materijalan status učenika*

|                       | N    | M             | SD           | t           | df          | Sig.        |
|-----------------------|------|---------------|--------------|-------------|-------------|-------------|
| Znanje                |      |               |              |             |             |             |
| Prosječan             | 1024 | 72,26         | 9,02         | 1,17        | 1201        | 0,24        |
| Iznad prosjeka        | 179  | 71,48         | 10,38        |             |             |             |
| Uvjerenja             |      |               |              |             |             |             |
| Prosječan             | 1024 | 59,73         | 8,49         | -460        | 1201        | 0,65        |
| Iznad prosjeka        | 179  | 60,05         | 9,41         |             |             |             |
| Ponašanje             |      |               |              |             |             |             |
| Prosječan             | 1024 | 53,63         | 9,31         | 1,40        | 1201        | 0,16        |
| Iznad prosjeka        | 179  | 52,55         | 10,55        |             |             |             |
| <b>Ukupno</b>         |      |               |              |             |             |             |
| <b>Prosječan</b>      | 1024 | <b>185,72</b> | <b>23,20</b> | <b>0,85</b> | <b>1201</b> | <b>0,40</b> |
| <b>Iznad prosjeka</b> | 179  | <b>184,08</b> | <b>26,64</b> |             |             |             |

Korelacijskom analizom u istraživanju Petre Kovačićek (2023) dokazano je da ne postoji veza između mjesečne plate roditelja i učestalosti delikventnih i rizičnih ponašanja učenika. Međutim, isto istraživanje je potvrdilo da je veća plata majke pozitivno povezana sa većim iskazivanjem rizičnih i delikventnih ponašanja djece. Svjetska istraživanja su bila fokusirana na ispitivanje socioekonomskog statusa u odnosu na etičko ponašanje. Pif (Piff, 2010) dokazuje pozitivan odnos između socioekonomskog statusa i neetičkog ponašanja, jer nalazi

pokazuju da su pojedinci višeg ekonomskog statusa sebičniji i manje angažovani u humanitarnim akcijama i pomoći drugima. „U četiri studije pojedinci niže klase pokazali su se velikodušnjima, dobrotvorima, punim povjerenja i prisnijim u poređenju sa ispitanicima više klase“ (Piff i Kraus, 2010, str.771). Piff (Piff, 2010) je svoje ispitanike kategorizovao po osnovu marke automobila, te utvrdio da su vozači visokog socioekonomskog statusa skloniji prekršajima u saobraćaju i oduzimanju prvenstva prolaza pješacima. Istraživanje Piffa je bilo podstičuće za mnoge druge autore koji su dokazali negativnu vezu društvenog (finansijskog) statusa i prosocijalnog ponašanja (Amir, 2018; Chen, 2013; Kirkpatrick, 2015; Miller, 2015). Razlika u odnosu na naše istraživanje je ponovo u uzrastu ispitanika, ali s obzirom da djeca moralne i etičke norme usvajaju od odraslih, jasna je povezanost ovih istraživanja. Zanimljivost Piffovih nalaza je u tome da je tim drugih istraživača (Jung, Smeets, Stoop i Vosgerau, 2023) ponovio istraživanje deset godina kasnije ali dobijeni rezultati ne potvrđuju prvobitne. Uzroci ove pojave mogu biti različiti ali detaljna analiza nije od krucijalnog interesa za naše istraživanje. S obzirom da istraživanja ove pojave nisu potvrđena, jasno je da će i u budućnosti postojati potreba ispitivanja moralnog razvoja u zavisnosti od različitih parametara uključujući i materijalni status. Tabela 2. sadrži podatke koji navode da iznadprosječni učenici koji u materijalnom smislu pokazuju tendenciju ka višem moralnom razvoju nisu statistički značajni.

### ***Nivo moralnog razvoja učenika u odnosu na lokaciju škole***

Lokacija škole se pokazala ključna kada je nivo moralnog razvoja u pitanju. Rezultati Tabele 3. potvrđuju da su učenici gradskih škola na statistički značajno višem nivou po sva tri nivoa moralnog razvoja.

Ovakvi podaci nisu iznenađujući s obzirom da su pojedina istraživanja dokazala da se čak i vršnjačko nasilje češće pojavljuje u malim sredinama. Upoređujući bullying prema veličini mjesta u Hrvatskoj Nikčević-Milković je dokazala da se veći postatak javlja u malim mjestima (2013). Veći nivo nasilja bi značio niži nivo empatije i moralne zrelosti te pomenuto istraživanje ide u prilog dobijenim rezultatima. Prednost pohađanja gradskih škola je

evidentno mnogostruka s obzirom da pozitivno utiču na sve istraživane komponente vaspitanja.

*Tabela 3. Samoprocjene nivoa moralnog razvoja učenika u odnosu na lokaciju škole*

|                   | Lokacija škole | N   | M      | SD    | t    | df   | Sig.    |
|-------------------|----------------|-----|--------|-------|------|------|---------|
| Moralna znanja    | gradske        | 772 | 73,04  | 8,53  | 4,10 | 1201 | 0,000*  |
|                   | prigradske     | 431 | 70,78  | 10,23 |      |      |         |
| Moralna uvjerenja | gradske        | 772 | 60,46  | 8,32  | 3,68 | 1201 | 0,000** |
|                   | prigradske     | 431 | 58,56  | 9,05  |      |      |         |
| Moralno ponašanje | gradske        | 772 | 54,17  | 9,56  | 3,43 | 1201 | 0,000** |
|                   | prigradske     | 431 | 52,21  | 9,29  |      |      |         |
| Ukupno NMR        | gradske        | 772 | 187,67 | 22,86 | 4,32 | 1201 | 0,000** |
|                   | prigradske     | 431 | 181,55 | 24,80 |      |      |         |

\*\*Statistički značajna razlika na nivou 0,01.

U savremenom društvu obrazovanje igra ključnu ulogu u oblikovanju pojedinca, ne samo u intelektualnom, već i u moralnom smislu. Iako su rezultati možda iznenađujući postoje mnogi razlozi koji bi opravdali navedeno. Prije svega, gradske škole često imaju bolje obrazovne resurse. Zahvaljujući većem budžetu i većem broju učenika, gradske škole češće organiziraju radionice, predavanja i vannastavne aktivnosti koje se bave temama poput ljudskih prava, tolerancije, etike i građanske odgovornosti. Učenici tako stižu ne samo teorijska znanja, nego i priliku da kroz praktične primjere razvijaju vlastita moralna uvjerenja. Drugo, gradovi su obično sredine veće raznolikosti. Učenici gradskih škola svakodnevno se susreću s različitim kulturama, religijama i načinima života, što ih potiče na razmišljanje, prihvatanje različitosti i razvoj empatije. Takva svakodnevna interakcija razvija moralne vrijednosti poput poštovanja, solidarnosti i socijalne pravednosti, koje su ključne za skladan suživot.

Treće, učitelji u gradskim školama često imaju više mogućnosti za stručno usavršavanje i profesionalni razvoj, pa su bolje opremljeni za suočavanje s moralnim izazovima u razredu.

Također, u urbanim sredinama postoji veća povezanost škola s različitim institucijama – nevladinim organizacijama, centrima za socijalni rad i obrazovnim centrima – što dodatno doprinosi moralnom obrazovanju učenika.

Ipak, ne smijemo zanemariti da moral ne zavisi isključivo od školskog okruženja. Porodica, mediji i šira zajednica također imaju snažan uticaj na oblikovanje uvjerenja i ponašanja mladih. U zaključku, iako moralna razvijenost učenika nije isključivo određena geografskom lokacijom škole, može se tvrditi da učenici gradskih škola, zahvaljujući većim mogućnostima obrazovanja, raznolikosti okruženja i kvalitetnijim resursima, češće razvijaju bolja moralna znanja, uvjerenja i ponašanje. Ključ leži u stvaranju poticajnog i svjesnog obrazovnog okruženja koje mladima omogućuje da postanu odgovorni, empatični i etični građani.

## **Zaključak**

Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja, može se izvesti značajan zaključak da materijalni status učenika ne predstavlja presudan faktor u određivanju nivoa moralnog razvoja. Iako se često u javnosti i u nekim teorijskim okvirima pretpostavlja da djeca iz ekonomski povoljnijih sredina imaju više mogućnosti za razvoj različitih socijalnih i emocionalnih kompetencija, uključujući i moralnost, nalazi ovog istraživanja ukazuju da takva povezanost nije statistički značajna. Učenici iz različitih ekonomskih slojeva pokazuju slične obrasce moralnog rezonovanja i donošenja vrijednosnih sudova, što sugerise da moralni razvoj više zavisi od drugih faktora – poput porodičnog vaspitanja, školskog okruženja, ličnih iskustava i kulturnih vrijednosti koje okružuju dijete – nego od same materijalne situacije.

S druge strane, analiza uloge lokacije škole otkrila je značajnije razlike u moralnim stavovima i razvoju učenika. Uočeno je da postoje određeni obrasci koji se razlikuju između učenika koji pohađaju škole u urbanim i onih u ruralnim sredinama. Učenici u gradskim školama, izloženi većoj raznolikosti socijalnih interakcija, različitim stilovima života i širem spektru društvenih normi, često razvijaju izraženije sposobnosti moralnog prosuđivanja, naročito u kontekstu tolerancije, prihvatanja različitosti i refleksije o društvenim pravilima. Nasuprot tome,

učenici u prigradskim sredinama češće pokazuju moralna uvjerenja oblikovana snažnim kolektivnim normama, tradicionalnim vrijednostima i većim oslanjanjem na autoritete poput porodice i lokalne zajednice.

Ovi rezultati ukazuju da fizičko i socijalno okruženje škole – uključujući dostupnost obrazovnih i kulturnih sadržaja, način komunikacije među učenicima i nastavnicima, kao i šira društvena dinamika – može igrati značajnu ulogu u oblikovanju moralnog razvoja. Dakle, dok materijalni status porodice ne predstavlja ključni prediktor moralne zrelosti, prostorno i kulturno okruženje u kojem se škola nalazi može imati dublji i dugotrajniji uticaj. Ova saznanja otvaraju prostor za dalju refleksiju o ulozi obrazovnog sistema i lokalne zajednice u podsticanju moralnog razvoja mladih. Posebna pažnja treba biti posvećena obezbjeđivanju podsticajnog moralnog ambijenta u svim školskim sredinama, bez obzira na geografsku lokaciju, kako bi se učenicima omogućio ravnopravan razvoj vrijednosnih orijentacija koje su temelj zdravog i odgovornog društva.

Konkretno preporuke za obrazovne institucije i nastavnike, u cilju unapređenja moralnog razvoja treba da budu usmjerene na posvećivanje dodatne pažnje prigradskim školama u kojima su zabilježeni nešto niži nivoi moralnog razvoja učenika, te uvesti ciljanje obrazovne programe i pedagoške intervencije koje će obuhvatiti razvoj moralnog rasuđivanja, empatije, odgovornosti i etičkog ponašanja. To podrazumijeva dodatnu obuku i profesionalno usavršavanje nastavnika, uvođenje tematskih radionica i projektnih aktivnosti koje uključuju učenike u situacije koje zahtijevaju moralno promišljanje i donošenje odluka. Nadalje, preporučuje se da se moralno obrazovanje sistematski integriše u sve nastavne predmete kroz interdisciplinarni pristup, kao i kroz organizovanje vanškolskih aktivnosti, poput volonterskih i humanitarnih akcija, koje omogućavaju učenicima da praktično primjenjuju naučene vrijednosti u stvarnim društvenim kontekstima. Saradnja škola s lokalnom zajednicom, nevladinim organizacijama i drugim relevantnim institucijama može dodatno osnažiti ovaj proces i pružiti učenicima širi okvir za razvoj moralne svijesti. Takođe, važno je raditi na osiguranju jednakih obrazovnih uslova za sve učenike, bez obzira na njihovu socioekonomsku pozadinu, kroz obezbjeđivanje pristupa obrazovnim resursima,

tehnologiji i psihološkoj podršci. I na kraju, predlaže se kontinuirano praćenje i evaluacija moralnog razvoja učenika kroz samoprocjene, reflektivne zadatke i sistemsku analizu školskog okruženja, kako bi se pravovremeno reagovalo i prilagodili obrazovni sadržaji potrebama učenika. Uloga nastavnika u ovom procesu je ključna, jer upravo oni oblikuju pedagošku klimu i imaju moć da utiču na stvaranje podsticajnog i vrijednosno usmjerenog okruženja koje će doprinosti razvoju moralno odgovornih mladih ljudi.

## Literatura

- Amir, D., Jordan, M. R., & Rand, D. G. (2018). An uncertainty management perspective on long-run impacts of adversity: The influence of childhood socioeconomic status on risk, time, and social preferences. *Journal of Experimental Social Psychology*, 79, 217–226. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2018.07.014>. Očitano: 07.01.2024.
- Emler, N., Renwick, S. & Malone, B. (1983). The relationship between moral reasoning and political orientation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1073-1080.
- Fabian, A.P. (2008). Empatija kod djece. Dostupno na: <http://www.skole.hr/podsjecamo?newsid=1836>
- Golubović, A. (2010). Filozofija odgoja. *Riječki teološki časopis*, 18(2), 609-624.
- Giligan, C. (1977). In different voice: Woman's conceptions of self and morality. *Harvard educational review*, 47 (4), 481-517. Očitano: <https://psycnet.apa.org/doi/10.17763/haer.47.4.g6167429416hg510>
- Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press.
- Jung, M. H., Smeets, P., Stoop, J., & Vosgerau, J. (2023). Social status and unethical behavior: Two replications of the field studies in Piff et al. (2012). *Journal of*

- Experimental Psychology: General*, 152(5), 1368–1378.<https://doi.org/10.1037/xge0001333>
- Kohlberg, L. (1968). The child as a moral philosopher. *Psychology today*, 2, 25-30.
- Kohlberg, L. (2001). The Child as a Moral Philosopher U:C. Sommers i F. Sommers (ur), *Vice and Virtue in Everyday Life* (579-603). Orlando: Hartcourt College Publishers.
- Kovačiček, P. (2023). *Socioekonomski status te rizična i delikventna ponašanja srednjoškolaca* (Master rad). Zagreb: Pravni fakultet.
- Kristjansson, K. (2002). *Justifying Emotions: Pride and Jealousy*. Abingdon: Routledge.
- Mađarević, L. (2016). Moralni odgoj kao kultivacija emocija. *Napredak: časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 157 (4), 459-473.
- Nikčević-Milković, A., Jerković, A., Belančić, T. (2013). *Nasilje među vršnjacima - postoji li razlika u gradskim, prigradskim i seoskim sredinama?* Gospić: Visoka učiteljska škola.
- Piff, P. K., Kraus, M. W., Côté, S., Cheng, B. H., & Keltner, D. (2010). Having less, giving more: The influence of social class on prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(5), 771–784. <https://doi.org/10.1037/a0020092>
- Stipić, I. (2021). *Uloga Kohlbergove teorije moralnog razvoja u kontekstu odgoja za vrijednosti*. Diplomski rad. Split: Filozofski fakultet.
- Težak, D. i Čudina – Obradović, M. (2005). *Priče o dobru, priče o zlu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Wispé, L. (1986). The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept, a word is needed. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(2), 314–321. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.2.314>
- Wringe, C. (2006). Moral education, Beyond the Teaching of Right and Wrong. *Philosophy and Education*, vol. 14, 25.
- Zubak, M. (2017). *Filozofijski aspekti odgoja-što nam djeca govore o moralnosti?* Diplomski rad. Zagreb: Učiteljski fakultet.view (unizg.hr). Očitano 22.04.2025.

## SELF-ASSESSMENT OF THE LEVEL OF MORAL DEVELOPMENT AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN RELATION TO THEIR MATERIAL STATUS AND SCHOOL LOCATION

Marija Tomić, PhD  
Brane Mikanović, PhD

### *Abstract*

*The aim of this study was to determine whether self-assessments of the level of moral development among primary school students differ depending on their material status and the location of the school they attend. The research included a sample of 1,203 students within the city of Banja Luka. The results showed that there were no significant differences in self-assessed levels of moral development in relation to the students' material status. Regardless of whether students came from families with higher or lower material standards, there were no major variations in their evaluations of moral knowledge, beliefs, and behavior. With regard to school location, the study revealed that students from urban schools achieved a higher level of moral development compared to students from suburban schools. This result may indicate differences in social and educational conditions that can influence the development of moral values and moral judgment abilities among students.*

**Keywords:** moral development, students' material status, school location